

Александар Крел

Етнографски институт САНУ
eisanu@sanu.ac.yu

Традиционалне такмичарске дечје игре као инструмент социјализације деце у Товаришеву

Циљ рада* је да на практичном примеру, односно у случају традиционалних такмичарских дечјих игара у Товаришеву, прикаже на који начин оне функционишу као важан инструмент социјализације, помоћу кога се на децу преносе експлицитни и имплицитни вредносни ставови и оријентације традицијског друштва. Примарни задатак рада је утврђивање и приказивање најважнијих циљева социјализације, остварених посредством такмичарских дечјих игара у Товаришеву. Стога су у њему у први план постављене њихове социјализирајуће вредности.

Кључне речи: традиционалне такмичарске дечје игре, социјализација, Товаришево, физички/сензо-моторички развој, социјална интеграција; социјална стратификација; полна стратификација деце.

Појам социјализације може се посматрати двојако, у зависности од тога да ли се разматра у светлу психолошких или антрополошких и/или социолошких теорија.¹ Један од најзначајнијих подстицаја за систематско

* Рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта број 1868: *Савремена сеоска и градска култура – путеви трансформације*, финансираног од стране Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Психолошке теорије посматрају процес социјализације као пут трансформације људске јединке од биолошког ка друштвеном бићу, односно ка личности која поседује карактеристичне особине и начине понашања. Присталице оваквог начина тумачења процеса социјализације сматрају да се људска јединка рађа без икаквих знања и навика, без умећа руковања предметима и опхођења са људима, без способности говора и комуникације, као и без икаквих културних и моралних норми, те јој овај процес помаже да усваја навике, знања, особине и начине понашања, што јој омогућава да формира сопствену личност. За разлику од њих, теорије заступљене међу антрополозима и социолозима

проучавање социјализације дошао је од стране антрополога, који су својим истраживањима различитих друштава и њихових култура открили значајне разлике у понашању њихових припадника. Том приликом утврђено је да су те разлике, у значајној мери, узроковане утицајем културе на личност. Стога је њихова пажња усмерена на упознавање начина на које култура једног друштва, посредством својих институција, делује на појединца, што је постао један од најважнијих задатака антропологије. Закључци настали током поменутих истраживања представљају значајан допринос проучавању процеса социјализације, којим су у најзначајнијој мери преношени на појединца захтеви култура, формулисани у виду друштвено пожељних особина.²

У Србији постоји дуга и богата традиција проучавања народне педагогије, у оквиру које је поклоњено доста пажње проучавању социјализације у традицијској култури.³ Социјализација потомства у српској патријархалној сеоској култури састоји се од експлицитних и имплицитних облика социјалног утицаја на личност детета. Најзначајнији агенси социјализације у традицијској култури били су породица и вршњаци. Породица, као први од два најзначајнија преносника друштвено пожељних норми и облика понашања на дете, деловала је првенствено путем идентификације са особинама личности родитеља и њиховим системом вредности. С друге стране, дете се у заједничку активност вршњака укључивало око своје пете-шесте године, а она се у нашој традицијској заједници одвијала кроз рад и кроз игру.⁴ Групе вршњака имале су велику улогу у социјализацији деце, нарочито у познијем детињству, јер се кроз дружење и обављање заједничких радних и/или игровних активности дете прилагођавало друштвеним нормама вршњака, прихватајући извесне вредности и ставове своје групе.⁵

подразумевају да се највећа важност овог процеса налази у оспособљавању јединке за друштвени живот. Поборници оваквог тумачења процеса социјализације истичу да у њему јединка прихвата друштвено пожељне облике понашања, вештине, знања, мотиве и ставове који су јој потребни за извршавање садашњих и будућих улога појединца у друштву. Дакле, они инсистирају на томе да је процес социјализације од изузетне важности за оспособљавање јединке за друштвени живот. У зависности од тога да ли се социјализација посматра из психолошког или антрополошког и/или социолошког угла, разликују се две групе ефеката социјализације: 1) развитак од биолошке јединке у личност; 2) формирање друштвено пожељних особина и начина понашања, неопходних за живот у друштву. Н. Рот, *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1989, 66 – 68.

² М. Mead, *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Zagreb 1968; R. Benedikt, *Obrasci kulture*, Prosveta, Beograd 1976; Б. К. Малиновски, *Наука, магија и религија*, Просвета, Београд 1971.

³ В. Т. Ђорђевић, *Деца у веровањима и обичајима нашег народа*, Библиотека ЦХЗ, Београд 1941; Ј. Миодраговић, *Народна педагогија у Срба или како наш народ подиже пород свој*, Београд 1914; Ж. Требјешанин, *Представа о детету у српској култури*, Српска књижевна задруга, Београд 1991.

⁴ Ж. Требјешанин, *н. д.*, 332.

⁵ Исто, 331 – 332.

Посебну улогу у процесу социјализације имале су традиционалне дечје игре, које спадају у ред спонтаних и индиректних облика социјализације јединке.⁶ Оне представљају једно од кључних обележја детињства,⁷ односно – активности у којима се изграђују и развијају сви аспекти дечје личности.

Традиционалне дечје игре представљају део народне културе у којем је кристализовано богато педагошко искуство бројних генерација. Показале су се као веома подесне за подстицање социјалног развоја деце и култивисање њихових разноврсних способности, јер им обогаћују и осмишљавају живот, буде њихове животне радости, подстичу и задовољавају потребе за чулним, моторичким и духовним задовољствима.⁸ Оне су битан део дечјег фолклора, а деца су у њима активни учесници и градитељи народне културе,⁹ те је стога сасвим разумљиво што у себи носе њен неизбрисив печат. У њима деца користе своје разнолике способности (моторичке, чулне, интелектуалне, језичке), испољавају емоције и задовољавају одређене значајне социјалне мотиве, као што су: потреба за дружењем, потреба за достигнућем, потреба за агресивношћу, потреба за љубављу и потреба за признањем. Традиционалне дечје игре спадају у категорију спонтаних инструмената социјализације, јер нису улазиле у корпус едукативно-дидактичких техника и метода државних просветних служби. Њихови васпитни садржаји саобразни су с неписаним законима патријархалне заједнице и функционално су прилагођени потребама васпитања деце у сеоској средини, тако да оне представљају један од најуспешнијих васпитних модалитета традиционалног друштва. Њима су пренешени експлицитни и имплицитни садржаји народне културе, па их је управо због тога посебно занимљиво посматрати као инструмент социјализације и утврдити њихове социјализирајуће вредности.

На основу комбинације података добијених систематизацијом емпиријске грађе прикупљене у Товаришеву¹⁰ и дескрипција игара из постојеће литературе,

⁶ Исто.

⁷ У биолошком смислу, појам *детињство* означава период живота од рођења јединке до достизања њене потпуне сексуалне и репродуктивне зрелости. У културном погледу, њиме се означава период у којем јединка учи и савладава основна знања и вештине потребне за успешно укључивање у друштвену заједницу. Дужина трајања детињства варира од културе до културе, у зависности од дужине времена неопходног за укључивање деце у друштвену структуру. У нашој традиционалној сеоској култури под детињством се подразумева раздобље до навршене петнаесте године живота. Г. Љубоја, *Деца у традиционалној култури*, Етнографски музеј у Београду, каталог изложбе, Београд, 1988, 5-7.

⁸ I. Ivić, *The Fundamentals of the Project*, u: Traditional Games and Children of Today, OMEP, Belgrade 1986, 19.

⁹ И. Ивић, *Традиционалне дечије игре и савремена деца*, Расковник, 53-54, Београд 1988, 95.

¹⁰ Село Товаришево налази се у централном делу јужне Бачке, на локалном путном правцу Бачка Паланка – Опаца, који представља део важне регионалне саобраћајнице Нови Сад – Сомбор. Оно припада територији општине Бачка Паланка. Смештено је око 15 км северозападно од Бачке Паланке и око 6 км југоисточно од Бача. У његовој непосредној близини налази се значајни туристичко-рекреативни центар Карађорђево, а лева обала Дунава удаљена је од његовог атара десетак километара.

идеалтипском дескрипцијом формирано је укупно 27 модела традиционалних такмичарских дечјих игара. У циљу потпунијег сагледавања њихових формалних карактеристика и функција, оне се могу груписати у три подврсте:

- а) Такмичарске (мушке, дечачке) игре *без коришћења помоћних предмета*. Њих чине: *трчање, скакање (из места, из залета, у џаковима), труле кобиле, јањине и попе-ропе*, односно укупно 5 игара или 18,5% од читавог броја забележених описа такмичарских игара;
- б) Такмичарске (мушке, дечачке) игре *с коришћењем помоћних предмета*. Чине их: *ћушкање, чилегање, пинцике (на круг, на руну, на шиши), обарање цара, обарање чуњева, набацивање карика на стубић, набацивање поткова (потковица), ношкање, земље, деригаће, потезање конопа, клипке, бацање камена с рамена (из места, из корака, из залета), хрвање (у каиши, хватање преко среде, хватање преко мишице), гађање праћком у мету, гурање обруча, дугмића, рољање (кликерање), на црту (на мачка, ближе зиду) и ходање на штулама*, односно 20 игара, што чини 74% од укупног броја забележених дескрипција такмичарских игара;
- в) Такмичарске (мушке, дечачке) *зимске* игре *с коришћењем помоћних предмета*. То су: *ђогање и трке троколица*, односно две игре, што чини 7,4% од укупног броја регистрованих такмичарских игара у Товаришеву.

Посматрано у односу на друге игровне активности присутне у Товаришеву,¹¹ специфичност такмичарских игара састоји се у чињеници да у њима учествују готово искључиво играчи/такмичари истог пола, тачније – дечаци, за разлику од осталих игара у којима подједнако учествују деца оба пола. У њима деца не само да учвршћују свој сопствени его, већ изграђују и алтер его кроз формирање мреже сложених интерперсоналних односа с другим учесницима и кроз поштовање правила, чиме испуњавају основни предуслов за еволуцију биолошких у социјална бића. Осим тога, такмичарске игре код деце задовољавају различите потребе, попут потребе за афирмацијом, дружењем, постигнућем, самопоштовањем и естетским задовољством.

Емпиријска грађа приказана у литератури потврђује да су готово идентичне игре забележене на широком географском простору који знатно премашује сеоски атар Товаришева, што указује на закључак да се ради о веома старом типу игара, присутном у различитим етничким заједницама, а чија се распрострањеност доводи у везу са сточарско-аграрним типом привређивања.

Такмичарске дечје игре у Товаришеву одликује изразито агонални и колективни карактер. У њима учествују мушка деца старијег узраста, која се

¹¹ Упркос чињеници да се забележене традиционалне дечје игре Срба у Товаришеву, до половине 20. века, могу разврстати на *такмичарске, такмичарско-драмске и имитативно-драмске*, у овом раду разматраће се, у првом реду, такмичарске игре. А. Krel, *Tradicionalne dečje igre Srba u Tovariševu u 20. veku*, magistarska teza, rukopis, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2003, 62 – 64.

међусобно надмећу у различитим вештинама. У њима се међусобно могу такмичити два играча, две групе играча, или играч против групе. Надметање, као основна карактеристика овог типа игровне активности, испољава се у виду нападачких и одбрамбених активности, заснованих на тактичким поставкама које за циљ имају остваривање победе. Врста задатка постављеног пред играче одређује функцију игре, а начин његовог остваривања, добрим делом, формира структурну физиономију игара. Без обзира на то што се у њима могу препознати и имитативно-драмски елементи, у њима се такође, инсистирјући на непрекидном остваривању преимућства над осталим актерима игре, потенцира надметање. У њиховом садржају уочљив је низ елемената сензо-моторичког карактера, који се остварују помоћу тактичких операција, односно офанзивним и дефанзивним радњама, у циљу остваривања победе над противником.

Задаци који се постављају пред такмичаре у играма овог типа могу бити разноврсни, али је остваривање циља пре противника, свакако, један од најважнијих захтева у њима. Игре поседују унапред одређена правила, а њихово поштовање јесте обавеза које мора да се држи сваки такмичар. Осим тога, неке од ових игровних активности имају текстуални садржај, као и различита помагала за извођење, израђена, углавном, од природних материјала. Ток игре се може понављати више пута узастопно, односно – игра може трајати онолико времена колико заокупља пажњу деце. Ритам смењивања победника и поражених веома је динамичан. Често се дешавало да победник из претходне партије буде поражен у наредној, што је код деце појачавало жељу за наставком игре, чинећи њен ток неизвесним и веома занимљивим.

Игре овог типа поспешују конкуренцију међу децом посредством осећања задовољства приликом остваривања победе у њима. Ово осећање изазвано је стицањем угледа и афирмацијом победника међу осталом децом. У исти мах, у њима се деца уче да достојанствено поднесу непријатност пораза.

Награђивањем победника и кажњавањем губитника, у највећем броју случајева симболичног карактера, подстиче се настојање да се оствари победа, што од играча изискује улагање великог труда у циљу избегавања пораза. Победом дете остварује сатисфакцију за уложено време, енергију, ментални и физички напор, што у великој мери код њега додатно подстиче жељу за надметањем. Кажњавање поражених такмичара могло је имати физички или етички карактер. У физичком смислу, кажњавање поражених актера такмичења извођено је ударањем штапом или бичем, убацавањем у воду, блато, ударањем чврга и сл. Етичко кажњавање вршено је у виду надевања погрдног надимка пораженим учесницима игре, њиховим приморавањем да обаве неку недостојну радњу (такмичари се приморавају да дохвате или подигну са тла, неким делом свога тела, одређену прљавштину, да опонашају оглашавање неке од домаћих животиња итд.), забраном обављања неких радњи у наредном

кругу такмичења. Све наведене етичке казне имају за циљ да морално понизе и за тренутак обесправе поражене играче.¹²

Будући да су засноване на индиректним методама и техникама васпитања и едукације, такмичарске игре у Товаришеву спадају у групу имплицитних облика социјализације. Традиционалне дечје игре, обављањем когнитивно-едукативне/сазнајно-образовне, комуникацијске и сензо-моторичке – односно функције физичког развоја, остварују различите циљеве социјализације, који се, условно речено, обзиром на степен наглашености и уочљивости значења, могу поделити на манифестне и латентне. Игровни системи¹³ и структуре овог типа игара у себи садрже дубоко усађена манифестна и латентна значења, као и поруке којима локална заједница припрема децу за предстојеће учешће у друштвеном животу. Дакле, оне представљају веома значајан инструмент социјализације, помоћу кога деца – некада на видљив, а понекад на симболичан начин – посредством иконичког семиотичког система, усвајају друштвено пожељне социјалне ставове и друштвене норме карактеристичне за одраслог мушкарца у патријархалном друштву. Манифестне циљеве је, услед њихове наглашености, лакше идентификовати и проучити, док се латентни циљеви могу упознати једино кроз анализу симболичког, иконичког система игре. Због ограничености дужине самог рада, овде ће бити приказани манифестни циљеви социјализације, док ће један од будућих радова бити посвећен латентним циљевима социјализације.

Као најважнији манифестни циљеви социјализације у такмичарским играма у Товаришеву, баш као и у другим традицијским сеоским срединама, - могу се означити:

- *физички развој деце и задовољавање потребе за кретањем;*
- *социјална интеграција деце;*
- *социјална стратификација деце;*
- *полна стратификација деце.*

1. Физички развој деце и задовољавање потребе за кретањем, односно *сензо-моторички* развој деце јесте један од најважнијих циљева социјализације путем традиционалних дечјих игара. Највећи број истраживача који се бави питањем дечјих игара, без обзира на разлике у теоријском приступу и различите начине класификовања дечјих игара, сагласан је у томе да њихову најважнију одлику представља кретање и извођење одређених сензо-моторичких радњи. Према томе, дечје игре се појмовно поистовећују са забавним и пријатним активностима, насталим сасвим спонтано и без претходног

¹² Ж. Требјешанин, *н.д.*, 335 – 336.

¹³ Види опширније: А. Крел, *Путеви трансформације традиционалних дечјих игара Срба у Товаришеву*, Гласник Етнографског института САНУ LII, Београд 2004, 92.

дејства спољних подстицаја, помоћу којих се испољава нагон за кретањем. Дете у њима, посредством моторичке активности, не само да задовољава своје основне потребе за кретањем, испољене у радњама попут скакања, трчања, пењања, већ истовремено развија своју телесну конституцију, координацију покрета и снажан мотив за победом. Моторичка активност детета у играма представља плод његове пуне самосталности, стваралаштва и иницијативе, којом оно развија и унапређује своју брзину, спретност, издржљивост, стрпљење и снажљивост. Могућност померања, склањања и слагања предмета, омогућавају детету и мењање света око себе.

Моторика је регулисана правилима игре, из којих произлази природа препрека и карактер задатака постављених пред такмичара. Правила такмичења од играча захтевају придржавање договора постигнутих пре њиховог почетка, тако да она условљавају њихово понашање током његовог извођења. Развијеност правила игре пропорционална је сложености њених садржаја и њене моторике. Разлика између модерних спортских дисциплина, такође базираних на моторичкој активности, и традиционалних дечјих игровних активности почива управо на дистинкцији између начина на који су оне устројене. За разлику од моторичких активности учесника у спортским дисциплинама, одређених стандардизованим правилима извођења, димензијама борилишта и реквизитима, правила моторичке активности учесника у традиционалним дечјим игровним активностима нису стандардизована и могу се мењати по договору самих играча, што представља израз прилагођавања њиховог садржаја потребама њихових учесника. Отуда нимало не изненађује појава већег броја различитих варијетета међу њима, што представља израз њиховог локализма, насупрот глобализму карактеристичном за модерне спортске дисциплине.

У такмичарским традиционалним дечјим играма, посредством моторичких активности, код деце се развијају сви облици физичких способности, попут брзине, снаге, равнотеже, гipкости и прецизности. У њима се задаци и циљеви постављени пред такмичаре, с обзиром на могућу врсту физичких контаката (врсте такмичења/ борбе) у њима, остварују на два могућа начина, и то посредством директног (неограниченог) контакта, тј. директне борбе, и посредством индиректног (ограниченог, непотпуног) контакта, тј. индиректне борбе.¹⁴

Пример мушких такмичарских традиционалних дечјих игара у Товаришеву потврђује горенаведене тврдње. Највећи број презентованих игара у овом раду налази се у корелацији с водећим начином привређивања, у конкретном случају – с екстензивним обликом сточарства, као једном од основних привредних грана житеља Товаришева. Њихову основу представља физичко васпитање дечака, подстакнуто обављањем оних моторичких активности које представљају својеврстан облик припреме за обављање „мушких“ делатности у стварном животу традиционалне сеоске заједнице. С обзиром на то да су у играма приметни различити аспекти моторичке активности, може се

¹⁴ S. Vukojev, *Narodne forme elementarnih igara kao sredstva fizičkog vaspitanja*, diplomski rad, rukopis, Univerzitet u Novom Sadu, biblioteka Fakulteta fizičke kulture, Novi Sad 1996, 11.

предоставити да се они у њима, у знатној мери, развијају. Они су приказани помоћу табеле која тачно приказује улоге у физичком развоју дечака сваке од 27 забележених такмичарских игара у Товаришеву, без обзира на сложеност њихових правила, врсту контакта с противником и употребу помоћних предмета, и то уз помоћ четири основна параметра моторичке активности: *брзина, снага, одржавање равнотеже, прецизност*.

Назив игара	брзина	снага	равнотежа	прецизност
трчање (Трке)	+	+	+	
скакање		+	+	+
труле кобиле	+	+	+	+
јањине	+	+	+	+
попе-ропе	+	+	+	+
ћушкање	+	+	+	+
чилегање	+	+	+	+
пинцике	+	+	+	+
обарање цара	+	+	+	+
обарање чуњева				+
набацивање поткова				+
ношкање	+		+	+
земље			+	+
деригаће	+	+	+	+
потезање конопа	+	+	+	
клипка	+	+	+	+
бацање камена с рамена	+	+		+
хрвање или рвање	+	+	+	
обарање чуњева				+
гађање праћком у мету				+
гурање обруча	+	+	+	+
дугмића, дугмићарење				+
рољање (кликерање)				+
на црту (ближе зиду)				+
ходање на штулама	+	+	+	+
ђогање	+	+	+	+
трке троколица	+	+	+	+

Табела 1. Приказ физичког развоја у такмичарским играма Товаришева

Убележени плусеви у рубрикама указују на то да ли дечади такмичењем у некој од њих развијају *брзину, снагу, одржавање равнотеже* или *прецизност*. Закључак који се овом приликом намеће из података приказаних у табели, веома је јасан. Наиме, уочљиво је да већина игара својим садржајем није уско усмерена на стимулисање само једног облика физичког развоја, већ се у највећем броју њих истовремено развијају све четири посматране компоненте моторичких активности.

Набројане одлике такмичарских игара сведоче о њиховој улози у физичком развоју дечака. Моторичке активности садржане у њима врше припрему дечака за успешно обављање физичких активности у предстојећим радним задацима везаним за испуњавање обавеза намењених мушким члановима традиционалног сеоског друштва.

Наведене одлике такмичарских игара, посматраних на конкретном примеру Товаришева, сведоче о њиховој општој едукативно-дидактичкој вредности. Захваљујући њима, ове игре су успеле да у извесној мери „пређу“ временске границе традиционалне сеоске средине и, бар на кратко, пронађу пут до предшколских установа „модерног“ друштва, јављујући се поново у улози васпитног средства помоћу којег деца, у организованим и измењеним друштвеним условима, усвајају најопштије конвенције социјалног понашања.

2. Социјална интеграција деце врши се кроз поштовање правила игровних активности у којима она учествују. Њиховим усвајањем и придржавањем правила карактеристичним за њих, учвршћује се заједнички систем вредности и долази до јачања кохезије групе играча.¹⁵

Социјална интеграција деце јасно је уочљива на примеру мушких такмичарских игара у Товаришеву, при чему је израженија у оним играма у којима су сложенија правила, што је случај са играма попут *ћушкања, чилегања, пинцика, обарања цара, обарања чуњева, набацивања карика на стубић и набацивања поткова*. Наведене игре посебно подстичу хомогенизацију групе, јер своје учеснике подвргавају правилима заједничког понашања, захтевајући од њих зрео однос – како према осталим саиграчима, тако и према члановима противничке екипе. Дакле, деца се кроз игру навикавају на живот и обављање активности у заједници, што представља својеврстан облик припреме за предстојеће суделовање у друштвеном животу сеоске заједнице.

3. Социјална стратификација деце одвија се упоредо са њиховом социјалном интеграцијом, путем прихватања већ створених социјалних улога у играма. Оне могу поседовати форму реалних копија стварних улога у друштву или, што је чешћи случај, њихових симболичких представа. Актери игре обављају улогу цара, просјака, ратника, земљопоседника, надничара, пастира, ратара итд. Заправо, у играма се деца се сусрећу са моделом друштвене структуре

¹⁵ Ж. Требјешанин, *Традицијска култура, културне промене и социјализација*, Расковник, (јесен-зима) Београд 1988, 75.

ре карактеристичним за њихово социјално окружење. Упознају се с постојањем друштвених класа и слојева, с њиховим карактеристикама, обележјима и друштвеним улогама њихових припадника, које кроз игру прихватају. Најмлађи чланови друштвене заједнице, прихватањем хијерархије друштвених улога, развијају друштвену диференцијацију, док се истовремено одвија и процес *персонализације*.¹⁶

4. Полна стратификација деце у традиционалним играма базирана је на диференцијацији полних улога, а одвија се паралелно са социјалном интеграцијом и социјалном стратификацијом деце. Она се у извесном смислу може подвести под процес социјалне стратификације деце, али с обзиром на њен велики значај, изискује већу пажњу. Полна стратификација деце у традиционалним играма представља основу за формирање социјалних полних улога деце, помоћу којих најмлађи чланови друштва усвајају стереотипне представе маскулинности и феминилности. У такмичарским играма деца упознају и усвајају садржаје који се односе на формирање њиховог полног идентитета. Према томе, овакве игровне активности представљају извесне облике припреме за касније обављање специфичних облика делатности и социјалних функција карактеристичних за припаднике мушког и женског пола у датој друштвеној заједници. Овде је, уистину, реч о припреми детета за предстојеће успостављање поделе рада међу половима, а игра се може описати као инструмент посредством кога се та обука обавља.

Свест о полном идентитету јединке формира се у сваком друштву уз помоћ полне диференцијације, засноване на усвајању социјално-психолошких стереотипа мушкости и женскости, које се детету представљају путем различитих облика децјег фолклора, попут игара, басни, бајки и сл. Она представља основу система полне социјализације. Управо из тих разлога, подела послова на мушке и женске¹⁷ у традиционалном патријархалном друштву није само последица природне разлике међу половима или само пуки резултат њихове међусобне комплементарности, настале на бази њихове био-социјалне

¹⁶ Исто.

¹⁷ Природна подела рада међу половима у датој социо-културној средини јесте израз полног понашања које произилази из социјалних полних улога, базираних на општеприхваћеним социјалним нормама понашања мушкараца и жена у њима. Ово је најстарији облик поделе рада, познат сваком људском друштву. Он почива на диференцијацији полних улога, заснованој на социјално-психолошким стереотипима маскулинности и феминилности. Они су уочљиви како у свакодневном животу, тако и у склопу филозофских, религиозних и митолошких система. Диференцијација мушких и женских улога у породици и друштвено-производном животу заснована је на природним одликама и међусобној комплементарности полова и управо је из тог разлога неизбежна. Мушке улоге и стил живота, који проистиче из њих, првенствено су „инструментални“, док су код жена „експресивни“. Мушкарац храни и брани породицу, њоме управља и сноси одговорност за васпитање потомства. За то време жена унутар породице подржава групну солидарност и обезбеђује деци неопходну емоционалну топлину. I. S. Kon, *Dete i kultura*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1991, 220.

разлике, већ је реч о њиховом сложенем преплитању са социо-економским обрасцима.¹⁸

Природна подела рада чини једну од основних полуга српске традиционалне културе, што је јасно уочљиво у готово сваком њеном сегменту. Такав је случај и с традиционалним игровним активностима које су карактеристичне за области насељене српским живљем. У њима се социјално-структурални фактори тесно преплићу с културно-симболичким, а наведене разлике назначавачу се и осветљавају у симболичком свету културе.

У традиционалној српској сеоској средини мушкарац у исто време обавља више различитих улога. Он је глава породице и њен домаћин – заштитник/представник у спољној средини, ратник, сточар и ратар. Жену такође карактерише истовремено обављање више различитих улога унутар породице. Она је мајка, домаћица, нежна сестра, једном речју – основна снага на којој почивају дом и породица. Док се мушкарац припрема да буде представник породице у спољној средини и обучава се за обављање екстерних улога, за то време се женско дете припрема за обављање послова унутар ње, односно за вршење задатака интерног карактера.

У складу с основним начелима природне поделе рада, родитељи своју децу, постепено и у складу с њиховим узрастом и полном припадношћу, подучавају за обављање све тежих и сложенијих послова. Циљ овога подучавања јесте стицање радних навика и вештина, које се у великој мери нагомилавају већ на самом завршетку детињства. Улазак у свет одраслих праћен је посебним обредима или ритуалима који представљају симболичку границу између „света деце“ и „света одраслих“. У сеоској традиционалној култури сам чин увођења дечака у обављање пољских радова сматрао се објављивањем њихове зрелости, док је за девојчице крај детињства и објаву почетка девојаштва симболички означавала њихова прва самостално извезена кошуља.¹⁹

Деца кроз игру усвајају неопходна знања и вештине, а тиме стичу већи углед и виши положај у породици. Рано укључивање деце у производни процес не само да код њих развија издржљивост, одговорност и способност решавања проблема у тешким и неподвижним ситуацијама, већ развија и дух солидарности, узајамно помагање и спремност на сарадњу приликом учешћа у

¹⁸ Америчка ауторка Фридл указала је да на стварање поделе рада према половима, осим био-социјалних, значајно утичу и социјално-економски чиниоци. Резултати њене етнолошке студије, засноване на компарацији социјалних улога мушкараца и жена – карактеристичних за друштва ловаца, сакупљача и ратара, показују да различитост занимања мушкараца и жена, као и карактер њихових узајамних односа, зависе, у првом реду, од привредне делатности друштва, при чему полна стратификација и социјални статус мушкараца и жена могу бити различити не само у разним друштвима, већ и у раним сферама животне активности једног истог социјума. E. Friedl, *Women and men, An Anthropologist View*, New York- Chicago 1975.

¹⁹ Ж. Требјешанин, *Представа о детету*, 330.

обављању колективних послова. Тек на крају процеса социјализације, младићи и девојке се обучавају да обављају послове заједничке за оба пола.²⁰

Млађи дечаци су чували живину и ситнију стоку, док су старији чували свиње и говеда и помагали у обављању шталских послова. С друге стране, девојчице су помагале у пословима око припремања хране и њеног послуживања. Међутим, посао који је био заједнички за децу оба пола представљало је чување стоке по ливадама до дванаесте године, када су деца, услед приближавања полне зрелости, постепено одвајана.²¹

Код дечака су биле заступљеније оне игре у којима је до изражаја долазила њихова сензо-моторичка спретност. Оне су биле у складу с друштвеним улогама и задацима који су их очекивали по одрастању. Међу дечацима у Товаришеву, најпопуларније и најраширеније игре биле су свакако оне у којима учествују искључиво мушкарци, односно целе групе вршњака које, кроз сензо-моторичке садржаје, овладавају прелиминарним вештинама неопходним за обављање послова и задатака који се постављају пред сваког мушкарца у традиционалној сеоској заједници. То су такмичарске игре, један од најтипичнијих примера полне стратификације мушког дела сеоске популације у српској традиционалној култури. Оне се под различитим називима помињу у етнолошкој литератури.²²

У Товаришеву су дечаци, учествујући у такмичарским играма попут *ћушкања, чилегања, пинцика, обарања цара, обарања чуњева, набацивања карика на стубић, набацивања поткова, гађања праћком у мету, клипки, и потезања конопа*, кроз међусобно одмеравање снаге, брзине, издржљивости и домишљатости, овладавали коришћењем помоћних предмета, као што су штап, потковица, канап и праћка, и на тај начин су припремани за њихову употребу. С друге стране, игре као што су *трчање, скакање, труле кобиле и попе-ропе*, које су се одвијале без употребе реквизита, развијале су различите сензо-моторичке способности.

Тако су у такмичарским играма дечаци усмеравани на усвајање најважнијих маскулиних стереотипа у традицијом усмереном друштву, што им је омогућавало припрему за обављање предстојећих задатака у стварном животу.

²⁰ Исто, 330.

²¹ V. Marjanović, *Dečje igre i tradicionalno nasleđe kod Srba u Vojvodini*, Zbornik međunarodnog festivala folklorа Vršачki venac, Vršac 1997, 88.

²² Тихомир Ђорђевић их назива *витешким* играма и наглашава њихову сензомоторичку и такмичарску природу, доводећи их у тесну везу са хероизмом, једном од три најразвијеније вредносне оријентације у српској патријархалној култури. Т. Ђорђевић, *Српске народне игре*, 28.

Истовремено, девојчице су у играма имитативно-драмског карактера, у којима доминирају представљање и игре улога, увежбавале прихватање социјалне улоге и облика понашања намењеног женским члановима друштва.²³

Дакле, у случају традиционалних дечјих игара у Товаришеву, евидентно је рефлектовање традиционалног схватања полних разлика, базираног на полној диференцијацији. Егзистирање игровних облика у којима учествују дечаки, одвојено од девојчица, потврђује постојање полне диференцијације у традиционалним дечјим играма забележеним у Товаришеву. Оно такође представља потврду међусобне повезаности феноменолошког и идеацијског реда културе.

5. Група диференцијација долази до посебног изражаја у колективним играма преко којих се, практично, остварује издвајање деце у посебну друштвену групу. Група вршњака која се заједнички игра или обавља радне дужности примерене свом узрасту заузима врло важно место у животу сеоског детета. У заједничким активностима с групом вршњака дете развија сопствени друштвени идентитет градећи цео низ различитих односа с осталим члановима групе и прилагођавајући се њеним преодминантним друштвеним нормама. Овако изграђен друштвени идентитет детета чини полазну основу за успостављање каснијих социјалних односа унутар сеоске заједнице.

У традицијској култури, деца приближног узраста интензивним дружењем образују групу вршњака која има значајну улогу у њиховој социјализацији у позном детињству. Међутим, за разлику од група вршњака у савременом друштву, које заузимају антагонистички став у односу на ауторитет родитеља и у односу на друштво старијих, овог антагонизма нема у традицијској култури.²⁴

У традиционалном патријархалном друштву сва деца имају исти положај у кругу својих вршњака. Крећући се у свету својих вршњака, она развијају међусобне односе који представљају базу за потоње социјалне односе у њиховој животној средини. На тај начин се успоставља конкуренција друштвеног положаја деце у традицијском друштву.

У традиционалним дечјим играма заједнички учествује велики број деце, што представља израз колективизма – једне од најважнијих вредносних

²³ Један од типичних примера у Товаришеву, иако се строго не односе на такмичарске игре, представљају игре девојчица с луткама, најчешће израђеним од кукурузовине, дрвета, вуне, кудеље, конопца или крпица. У њима оне опонашају однос мајке према детету, усвајајући тако улогу мајке и домаћице. У ту групу игара спадају и оне игре у којима девојчице од блата, земље, кукурузовине и остатака брашна „справљају“ разне врсте хране, имитирајући тиме припрему оброка у свакодневном животу. Осим тога, играјући се играчкама-моделима, које су неретко представљале веома верне копије правих прибора и пољопривредних алатки потребних за рад, деца су се припремала за коришћење њихових оригинала. Једна од најраспрострањенијих и најпопуларнијих игара тога типа била је *биг и треи*, у којој су деца опонашала вршидбу.

²⁴ Ж. Требјешанин, *Представа о детету*, 331-332.

оријентација оваквог типа друштвене заједнице и њене културе. Колективне игре деце поседују целу скалу социјалних осећања: симпатија, наклоност, обзирност, солидарност, пожртвованост, дисциплина, самосавлађивање и потчињавање жељама колектива. У њима сазревају социјална осећања деце, која чине темељ њиховог социјалног бића.

* * *

Такмичарске игре у Товаришеву врло јасно откривају модалитете на основу којих традиционалне дечје игре функционишу као инструмент социјализације. Анализом њихових функција (когнитивно-едукативне, сензомоторичке и комуникацијске, те функције физичког развоја), уочава се да оне својим учесницима/деци преносе експлицитне и имплицитне облике социјалних утицаја, чиме у великој мери врше утицај на формирање личности детета. Саобразне с доминантним друштвено-производним моделима заједнице и спољним одликама друштва, оне од најранијих дана – својим садржајима и игровним системима – моделирају личност појединца. Преносећи на децу друштвено прихватљиве норме, вредносне оријентације и облике понашања традицијског друштва, игре доприносе опстанку и укоревљавању његових најопштијих одлика и утичу на обликовање друштвеног карактера чланова сеоске заједнице, односно на обликовање низа њихових заједничких особина.